ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ[1]

Борщевська М. І.

DOI: 10.53672/ej.6.2021.01[1] Check for updates

Анотація. Чи можна коректно оцінювати наслідки психотравмівної події в межах судово-психологічної експертизи без чіткого розуміння самого поняття психологічної травми? Борщевська М. І. шукає відповідь, систематизуючи підходи до визначення й класифікації психотравм. Відправною точкою слугують Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5), за якими психологічна експертиза встановлює юридично значущі особливості психічної діяльності та їх прояви в поведінці. Авторка наголошує, що механізм протиправної поведінки неможливо зрозуміти без дослідження особистості злочинця, потерпілого, позивача чи відповідача, адже зовнішні обставини діють через внутрішні умови психіки; з посиланням на дослідження молодих правопорушників вона зазначає, що майже 90 % із них мали в анамнезі погане поводження чи втрати. Стаття має оглядово-аналітичний характер: розглянуто розуміння травми З. Фрейдом, визначення Американської психологічної асоціації та групу розладів, пов'язаних із травмою і стресом (ПТСР, комплексний ПТСР, гострий стресовий розлад, вторинна травматизація, реактивний розлад прихильності, розлад розгальмованої соціальної активності, розлади адаптації), з їхніми симптомами. Наведено поділ психотравм на шокові, емоційні й травми народження чи розвитку, а також узагальнену класифікацію за типом невирішеного емоційного конфлікту, тривалістю впливу, типом ситуації та суб'єктивним ставленням до неї. За Ф. Руппертом, кожному конфлікту відповідає центральне почуття: страх смерті при екзистенційній травмі, страх залишення при травмі втрати, розчарування при травмі стосунків, сором і провина при травмі системних відносин. Для судово-психологічних досліджень авторка виокремлює шокові травми й травми, пов'язані з емоційним станом, і подає розгорнутий перелік соматичних та психологічних симптомів. Висновок статті: травматичність події визначають не лише її об'єктивні обставини, а й суб'єктивне переживання, тому знання класифікацій психотравм і їхніх наслідків потрібне експертові, щоб обґрунтовано відповідати на питання суду та інших учасників процесу.

Ключові слова: психологічна травма, психотравма, судово-психологічна експертиза, класифікація психологічних травм, посттравматичний стресовий розлад, шокова травма, емоційний конфлікт, висновок експерта, особистість потерпілого.

Problems of Understanding Psychological Trauma for Forensic Psychological Examination

Borshchevska M. I.

Abstract. Forensic psychologists are increasingly asked to assess the consequences of traumatic events, yet the concept of psychological trauma is used inconsistently. Borshchevska M. I. reviews how psychological trauma is defined and classified and considers what these approaches mean for forensic psychological examination. Starting from the Ministry of Justice of Ukraine guidelines on ordering forensic examinations (Order No. 53/5 of 8 October 1998), under which psychological examination establishes legally relevant features of mental activity, the author argues that unlawful behaviour cannot be explained without studying the personality of the offender, victim or party, and cites find-

ings that almost 90% of young offenders had histories of maltreatment or loss. The paper is a narrative review. It discusses Freud's view of trauma, the American Psychological Association definition and trauma- and stressor-related disorders (PTSD, complex PTSD, acute stress disorder, secondary traumatic stress, reactive attachment disorder, disinhibited social engagement disorder and adjustment disorders) together with their symptoms. It then presents classifications of trauma into shock, emotional and birth or developmental trauma, and by type of unresolved emotional conflict, duration of impact, type of situation and subjective attitude. Following Ruppert, each conflict is linked to a central feeling: fear of death, fear of abandonment, disappointment, and shame and guilt. Shock trauma and trauma related to emotional states are identified as most relevant to forensic work. The author concludes that the traumatic impact of an event depends on subjective experience as well as objective circumstances, so knowledge of trauma classifications helps experts answer questions posed by courts and parties.

Keywords: psychological trauma, forensic psychological examination, trauma classification, post-traumatic stress disorder, complex PTSD, shock trauma, emotional conflict, expert opinion, victim personality.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 22.12.2021; у номері — 31.12.2021; DOI:* ***10.53672/ej.6.2021.01***[1].

Повний текст

Текст статті.

В відповідності до науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (Наказ Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5) психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивотвірних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

В компетенцію судових експертів психологів входить значний перелік питань досліджень, які вимагають володіння широким колом знань у вивченні психологічних фактів і закономірностей, встановлення механізмів психологічної дії людини в певних обставинах. А саме в специфічних формах противоправної поведінки. Протиправна поведінка відрізняється від звичайного тим, що вступає в конфлікт з прийнятими нормами права. Зрозуміти причину делікту одна з задач психологічного дослідження судового експерта.

Важливим елементом цього дослідження є особистість злочинця, потерпілого, позивача або відповідача. Протиправна поведінка виступає не як зовнішній акт, а й акт вольовий, свідомий, вільно обираємий. Він – результат дуже складного процесу, в якому зовнішні обставини діють не безпосередньо, а заломлюючись через внутрішні умови.

Дія людини не є результатом лише якихось одних чинників. Внутрішні умови, якими б вони не були значними власними силами, без конкретних обставин не можуть викликати мотив і породити суспільно небезпечний намір. Так само зовнішні обставини теж не викликають фатально суспільно небезпечної поведінки, якщо немає відповідних внутрішніх умов. Для того щоб зовнішні обставини набули характеру мотиву, вони повинні пройти через свідомість і волю особи, через внутрішній стан його психіки, складаючи основу особистості, і знайти своє вираження у вольовому акті, за допомогою якого здійснюються дії.

Отже, щоб пізнати причини яких небудь дій , необхідно розкрити механізм поведінки цих дій. Його не можна розкрити, не дослідивши особистість, вплив її властивостей та особливостей на поведінку (1).

Мало хто народжується злочинцем, проте гени людини та психологічні травми, пережиті ним, можуть стати причиною злочинної або віктимної поведінки. Наприклад, результати психологічних досліджень молодих правопорушників показують, що майже 90% цієї вибірки були історії поганого поводження чи втрат (1-4).

У психології чимало різноманітних підходів до класифікації психологічних травм.

З. Фрейд у роботі «Дослідження істерії» писав: «Травматичний вплив може мати будь-яку подію, що викликає почуття страху, сорому, душевного болю; і, зрозуміло, від сприйнятливості потерпілого залежить ймовірність того, що ця подія набуде характеру травми» (5).

Американська психологічна асоціація (American Psychological Association, APA) дає таке визначення травми та визначає наступні її ознаки та симптоми (6).

Травма – це емоційна реакція на жахливу подію, таку як нещасний випадок, зґвалтування чи стихійне лихо. Відразу після події типові шок та заперечення. Більш довгострокові реакції включають непередбачувані емоції, спогади, натягнуті стосунки і навіть фізичні симптоми, такі як головний біль або нудота. Хоча ці почуття є нормальними, деяким людям важко жити далі.

Людям, які пережили стресову подію, може бути складно згодом повернутися до нормального стану душі. У деяких випадках у них розвивається психічний розлад, пов'язаний із переживанням. Це називається травматичним розладом, налічує 7 різних типів: посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), гострий стресовий розлад (РАС), пасивна травма, реактивний розлад уподобання (RAD), розлад пригніченої соціальної активності (DSED), розлади адаптації, інші та неуточнені розлади, пов'язані з травмами та стресом.

Посттравматичний стресовий розлад – одне з найвідоміших травм. За оцінками, за рік від нього страждають близько 8 мільйонів дорослих людей у США. Розвивається посттравматичний стресовий розлад після травмуючої події. Хоча зазвичай перші симптоми з'являються у перші дні після травматичної події, симптоми можуть з'явитися навіть за кілька місяців. Симптоми можна розділити на чотири категорії: нав'язливі думки про подію, включаючи кошмари та спогади, уникнення всього, що нагадує травму, поведінкові зміни, такі як безсоння, уникнення близьких і безрозсудна або саморуйнівна поведі-

нка, когнітивні порушення, такі як дратівливість, негативні думки про себе чи інших, страх/параноя.

Коли люди зазнають повторюваних або тривалих травм, наприклад жорстокого поводження в дитинстві, у них розвивається дещо інший стан, відомий як комплексний посттравматичний стресовий розлад (C-PTSD). Це має багато спільного з посттравматичним стресовим розладом, але також має деякі унікальні симптоми, зокрема: погана емоційна регуляція, що виявляється у вигляді спалахів крайніх емоцій, таких як гнів та депресія, негативний погляд на себе, проблеми із формуванням здорових відносин, поведінкові труднощі, такі як зловживання психоактивними речовинами, імпульсивність та саморуйнівні дії, відрив від себе (деперсоналізація) чи реальності (дереалізація), змога забути травму, втрата основних цінностей та переконань.

Хоча деякі фахівці в галузі психічного здоров'я ставляться до складного посттравматичного стресу як до окремого стану, у Посібнику з діагностики та статистики психічних розладів (DSM) симптоми класифікуються як посттравматичний стресовий розлад.

Гострий стресовий розлад (РАС) дуже схожий на посттравматичний стресовий розлад, але коротший за тривалістю. Симптоми РАС розвиваються відразу після травматичної події та тривають від трьох днів до одного місяця. Якщо симптоми зберігаються більше місяця, у людини розвиввється посттравматичний стрес.

Пасивна травма також відома як реакція на травму або як вторинний травматичний стресовий розлад. Це відбувається внаслідок безпосереднього контакту з травмою інших людей. Симптоми вторинного травматичного стресу включають: почуття безнадійності чи безпорадності, почуття, що ти ніколи не зможеш зробити достатньо, щоб допомогти, спостерігається надпильність, характерні почуття провини, страх, злість, негативізм /цинізм, хронічна втома.

Пасивна травма може статися з будь-ким, але зазвичай вона зачіпає фахівців, які працюють з жертвами травм, таких як консультанти, соціальні працівники, служби екстреного реагування, лікарі, медичні сестри та інші медичні працівники.

Реактивний розлад уподобання (RAD) виникає у дітей, які не можуть сформувати стійку прихильність до своїх опікунів. Якщо основні потреби дитини не задовольняються або їй часто змінюють нових опікунів. Симптоми можуть включати: емоційну відстороненість чи загальмованість, відсутність реакції на комфорт з боку опікунів, порушення емоційної реакції на інших, обмежена здатність відчувати позитивні емоції, епізоди дратівливості, смутку чи страху, часто без причини.

Хоча це рідко, цей стан може мати руйнівні наслідки для нормального розвитку дитини та може вплинути на його життя у дорослому житті. Розлад пригніченої соціальної активності (DSED) може відмічатись у дітей, які не змогли сформувати здорову прихильність до своїх опікунів. Діти, які не змогли сформувати здорову прихильність до своїх опікунів, замість реактивного розладу прихильності, можуть демонструвати розвинутий розгальмований розлад соціальної активності. Хоча ці два стани мають те саме коріння, симптоми зовсім різні.

DSED змушує дітей виявляти неадекватну у культурному відношенні поведінку. Це часто набуває форми знайомства з незнайомцями. Діти з DSED не бояться незна-

йомців і можуть навіть почуватися комфортно, сідаючи в машину з кимось, кого вони щойно зустріли. Цей розлад є серйозною загрозою безпеці.

Розлади адаптації зазвичай мають тимчасовий характер і спричинені стресовими життєвими подіями, такими як розлучення, втрата роботи, діагностування хвороби або втрата коханої людини. Деякі люди можуть впоратися зі стресом у цих ситуаціях самостійно, але іншим потрібна допомога лікаря чи фахівця із психічного здоров'я.

Симптоми розладу адаптації можуть включати: частий смуток чи безнадійність, частий плачь, відмову від сім'ї та друзів, неможливість отримувати задоволення від улюблених занять та хобі, відсутність апетиту, безсоння, нехтування своїми обов'язками вдома або на роботі, мати проблеми з фокусуванням, відчувати складність функціонування у повсякденному житті, мати суїцидальні думки чи поведінку (6).

Залежно від сили впливу стресових моментів на людину, фахівці для зручності діагностики розділили психотравми на такі види (7-9) :

1. Шокові травми. Це несподівані емоційні потрясіння короткочасного характеру. Виявляються гострим тривожним станом, перезбудженням, відчуттям повної безпорадності та прострації.

2. Емоційні травми. Це порушення душевної рівноваги у особистісній сфері. Смерть родича, розлучення з коханою людиною, пожежа чи потоп. Причини різні – наслідки самі. Пригнічення свідомості, постійне переживання душевного болю.

3. Травми під час народження чи розвитку. Вони гальмують природний розвиток організму.

Рен П. (2) в діаграмі (мал. 1) систематизував спостереження захисних механізмів і жорстке регулювання системи уподобання правопорушника, яке розпадається в моменти образливого нападу внаслідок того, що його затоплює негативний афект і порушення сприйняття, що походять з особистої травми.



Мал.1 Зв'язок між дитячою травмою та насильством у дорослих

Різні дослідження показують, що діти, які зазнали насильства, в майбутньому страждають від тривоги, депресії, низької самооцінки, симптомів ПТСР (посттравматичний стресовий розлад.) та суїцидальних схильностей, причому наслідки емоційного насильства по впливу та рівню перевищують його.

Узагальнений аналіз різних класифікації травм дозволяє виділити лише кілька груп, що мають різні підстави (10):

1) травми відповідно до типів невирішених емоційних конфліктів (екзистенційна, травма втрати, травма відносин, травма системних відносин);

2) за тимчасовим впливом на особистість: травма шокова, гостра, хронічна;

3) залежно від типу ситуації (у контексті виділення ситуацій повсякденності чи неповсякденності);

4) щодо суб'єктивного ставлення людини до ситуації: травма актуальна, можлива (рис.2).



Мал. 2. Класифікація психологічних травм

В контексті судово-психологічних досліджень важливе значення набувають шокові травми та травми, пов'язані з емоційним станом.

Тема невирішених емоційних конфліктів приваблює увагу , оскільки травма працює, насамперед, лише на рівні почуттів. На основі багатого психотерапевтичного досвіду Ф. Рупперту (11) вдалося виділити центральне почуття у кожному з конфліктів: страх смерті – при екзистенційній травмі; страх залишення - при травмі втрати; розчарування – при травмі відносин; сором і вина - при переживанні травм системних відносин. Однак у своїй класифікації автор описує як негативні наслідки переживання психотравм, а й їх можливу альтернативу. Так, емоційний конфлікт у разі переживання екзистенційної травми полягає, з одного боку, у замиканні на собі, з іншого – у душевній стійкості. При травмі втрати емоційний конфлікт виявляється у фіксації на негативних почуттях чи звільненні від них. Емоційний конфлікт ставить людину перед вибором: нікому не довіряти чи довіряти та любити при травмі стосунків. Виявивши травму системних відносин, емоційний конфлікт зафіксований, з одного боку, у таємницях та приховуванні, з іншого – у прийнятті відповідальності та провини (9).

Шок-травма – будь-яка подія у житті людини, що загрожує цілісності, фізичному та психологічному здоров'ю людини. Найчастіше до шокової травми належать ситуації фізичного та/або сексуального насильства, наслідки бойових дій, автомобільні аварії, складні операції тощо. Як правило, шокова ситуація короткочасна за часом впливу на людину і містить енергію високої інтенсивності, на межі "життя та смерті" (12).

У процесі шокової ситуації чи події актуалізуються інстинктивні реакції "боротьба-втеча". Якщо ситуація надмірна за рівнем впливу на людину, і в неї немає можливості

бігти чи боротися, виникає шокова реакція завмирання. За певних умов (з метою збереження життя) ця реакція також є ефективною.

Головна "небезпека" шокової травми полягає в тому, що вона значно обмежує адаптацію людини та знижує якість її життя. Людина, яка перенесла шокову травму, зазвичай ділить своє життя на "до" і "після". Відомий феномен ветеранів бойових дій, коли людина прийшла з війни іншим. Або, наприклад, людина була відкритою і товариською, а після певної події стала замкнутою і підозрілою.

Підсумовуючи коротку інформацію про класифікацію психологічних травм та їх наслідків можно констатувати що, найпоширенішими симптомами психологічної травми можуть бути соматичні та психологічні прояви такі як, нав'язливі думки про подію, яка може статися несподівано, кошмари, часткова втрата пам'яті та здатність до концентрації, дезорієнтація, плутанина, перепади настрою; соціальна ізоляція, сильна втома та виснаження, тахікардія, нервозність, безсоння, надзвичайна настороженість; непереборний страх, нав'язлива та компульсивна поведінка, відстороненість від інших людей та емоцій, емоційне оніміння, депресія, вина, емоційний шок, невіра, дратівливість, злість, занепокоєння, афекти, зловживання алкоголем чи наркотиками, нездатність підтримувати здорові близькі стосунки або вибирати відповідних людей для дружби, ворожість, постійні сварки з близькими, соціальна ізоляція, постійне почуття загрози, саморуйнівна поведінка, імпульсивна поведінка, неконтрольовані реактивні думки, нездатність зробити вибір на користь здорової професії чи способу життя, дисоціативні симптоми, почуття депресії, сорому, безнадійності чи розпачу, компульсивні поведінкові патерни та інші.

Висновки. На підставі викладеного можно стверджувати, що психологічні травми порушують здорову психіку та можуть призводити до психічних розладів. Психотравмуючі події можуть трапитись в житті кожного. Психологічна або емоційна травма - це пошкодження або травма психіки після пережитої надзвичайно лякаючої або тривожної події, яка може призвести до проблем нормального функціонування психіки або подолання наслідків цієї події.

Наслідки психологічної травми впливають на функції головного мозку протягом тривалого часу. Психологічна травма, отримана внаслідок перенесеної трагедії, призводить до серйозних змін у людському мозку та може призвести до довгострокового стресу. Наслідки психологічної травми можуть мати тривалі ефекти на розумові здібності здорових людей.

Хоча травматичний досвід часто пов'язаний із небезпечними для життя подіями, будь-яка ситуація, яка залишає почуття на самоті і повністю пригнічує, може бути травмуючою – навіть без фізичної шкоди. Важливо розуміти, що не лише об'єктивні факти події визначають її травматичність; це також суб'єктивне емоційне переживання події.

Розуміння класифікацій психологічних травм, їх наслідків є важливим чинником в вирішенні питань, які можуть бути поставлені судом, або будь яким учасником судового процесу перед судовим експертом в психологічних дослідженнях.

Література:

1. Михаил Хурчак. Криминология: общая часть: курс лекций. М., Берл.: Директ-Медиа, 2015. - 217 с.

2. Ренн П. Связь между детской травмой и последующим преступным поведением: применение теории привязанности в исправительном сеттинге . Журнал практической психологии и психоанализа, 2006, №4.

3. Trauma Experiences in the Backgrounds of Violent Young Offenders [accessed Apr 11 2018]. - URL: https://www.researchgate.net/publication/324438581.

4. Peter Fonagy Attachment and theory of mind: overlapping constructs., Howard Steele and other. Acpp Occasiond Papers №14(1997) Anachment and Bonding, p. 31-40.

5. З.Фрейд. «Исследование истерии». Собрание сочинений в 26т. Перевод с немецкого С.Панкова. СПБ: ВЕИП, 2005. - 464 с.

6. Emotional Recovery After Natural Disasters: How to Get Back to Normal Life (An Idyll Arbor Personal Health Book) by Ilana Singer (2001-01-04) Mass Market Paperback.

7. Кочарян А. С. К 75 Психология переживаний : учебное пособие / А. С Кочарян, А. М. Лисеная. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – 224 с.

8. Федунина Н.Ю. Бурмистрова Е.В. Психическая травма. К истории вопроса. Журнал практической психологии и психоанализа. 2014, №1. - С. 34-40.

9. Решетников, М. М. Психическая травма: учебное пособие для бакалавриата, специалитета и магистратуры / М. М. Решетников. — 2-е изд. — М. : Издательство Юрайт, 2018. — 200 с.

10. Рупперт Ф. Травма, связь и семейные расстановки. Понять и исцелить душевные раны. - М.: Институт консультирования и системных решений, 2014. - 264 с.

11. Дробышевский Б. О шок травме. Ж. Вестник психологии, 2020, №4. - URL: https://www.b17.ru/articles/drabysheuski/

В статье представлены основные понятия понимания психологической травмы для исследований судебно-психологической экспертизы. По мнению автора статьи психологические травмы нарушают здоровую психику и могут приводить к психическим расстройствам. Психотравмирующие события могут случиться в жизни каждого. Психологическая или эмоциональная травма – это повреждение или травма психики после пережитого чрезвычайно пугающего или тревожного события, которое может привести к проблемам нормального функционирования психики или преодолению последствий этого события.

Ключевые слова: *заключения эксперта, психотравма, судебно-психологическая экспертиза, классификация психологических травм.*

У статті наведені основні поняття розуміння психологічної травми для досліджень судово-психологічної експертизи. На думку автора статті психологічні травми порушують здорову психіку та можуть призводити до психічних розладів. Психотравмуючі події можуть трапитись в житті кожного. Психологічна або емоційна травма - це пошкодження або травма психіки після пережитої надзвичайно лякаючої або тривожної події, яка може призвести до проблем нормального функціонування психіки або подолання наслідків цієї події.

Ключові слова: *висновки експерта, психотравма, судово-психологічна експертиза, класифікація психологічних травм.*

References

1. Borshchevska M. I. Problemy rozuminnia psykholohichnoi travmy dlia doslidzhen sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy [Problems of Understanding Psychological Trauma for Forensic Psychological Examination]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2021. Vol. 6, No. 6 (36). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2021.01. URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/6332-borshchevska-m-i-problemi-rozuminnya-psikhologichnoji-travmi-dlya-doslidzhen-sudovo-psikhologichnoji-ekspertizi (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].